

Rooms-katholieke Kerk, bijvoorbeeld in een artikel onder de titel 'Een prooi der gieren'.

Eind 1884 werd Van Manen kerkelijk hoogleraar in Groningen, een verblijf dat van korte duur zou zijn. Een half jaar later al werd hij benoemd in Leiden met als leeropdracht 'Oudchristelijke Letterkunde en de Uitlegging van het Nieuwe Testament'. In zijn oratie *De leerstoel der oud-christelijke letterkunde* betoogde hij echter dat de uitlegging een onmisbaar onderdeel was van het onderwijs en dus niet apart vermeld hoefde te worden. In Leiden begon hij steeds meer te twifelen aan de authenticiteit van Paulus' brieven. Eerst gaf hij daarvan uiting in recensies en artikelen, langzaam maar zeker echter verdedigde hij het standpunt dat de brieven van Paulus pseudepigrafisch waren; in zijn driedelige belangrijkste werk *Paulus* (1890-1896) komt dat standpunt duidelijk naar voren. Na 1900 namen zijn krachten af en in 1903 heeft hij zijn ambt neergelegd; twee jaar later is hij overleden. Na Van Manens emeritaat werden de 'radicale' standpunten in Leiden niet meer ingenomen.

Hoewel het in een biografie van een dergelijke korte omvang niet goed mogelijk is zeer diep op de hoofdpersoon en diens werk in te gaan, blijven er vragen. Zo wordt niet vermeld waarom Van Manen zich als student tot de moderne richting aangetrokken voelde. Dat komt uit de lucht vallen. Tevens heb ik het vermoeden dat Van Manen tegenstanders had. Aan diens graf sprak H. Oort: 'Het was een ramp voor hem dat hij niet beschikken kon over wat meer gladheid van vormen en vriendelijkheid van toon, waardoor zoo menige botsing in het leven voorkomen, althans verzacht wordt'. Dergelijke botsingen komen in dit boek niet of nauwelijks (studententijd) aan de orde. De diverse stromingen binnen de Hervormde Kerk blijven buiten beeld; hetzelfde geldt de theologische opvattingen in deze periode. De auteur geeft veel feiten, zonder er nader op in te gaan. Ook wat de compositie betreft heb ik mijn vraagtekens. In de verschillende hoofdstukken wordt telkens ingegaan op de veelheid van Van Manens activiteiten, hetgeen soms tot verbrokkeling leidt. Liever had ik in deze chronologische beschrijving wat meer ruimte voor de verschillende thema's apart gezien, zodat de lijnen wat duidelijker naar voren zouden komen.

Dit alles neemt niet weg dat het een aardig boekje is, dat als inleiding op het leven en werk van deze geleerde veel gegevens verschaft. De uitvoerige bibliografie (eigenlijk is de zoektocht daarnaar de aanleiding geweest het biografische gedeelte te schrijven) aan het eind van het boekje is zeer nuttig.

A.J. van den Berg